

Tom den Boer

Moerasvogels vragen om eigen rietbeheer

Moerasvogels vormen één van de meest bedreigde soortgroepen op de Rode Lijst van vogels. Daarom heeft het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (Ministerie LNV) besloten een beschermingsplan voor moerasvogels op te stellen. 'Beschermingsplan moerasvogels' besteedt uitgebreid aandacht aan die soorten van de Rode Lijst van vogels, die voor hun voortbestaan afhankelijk zijn van Riet. In dit artikel komen de betekenis en opzet van Beschermingsplan moerasvogels aan bod en worden mogelijkheden voor herstel van populaties van rietvogels nagegaan. Dit gebeurt aan de hand van enkele kengetallen over rietoppervlaktes en -beheer in Nederland.

Beschermingsplan moerasvogels

Tabel 1 geeft een voorlopig overzicht van 42 aandachtsoorten in het overheidsbeleid met betrekking tot zoetwater moerasen. De kolommen geven aan welke beschermingsstatus de soorten hebben in Nederland en Europa. Negentien van deze aandachtsoorten komen op grond van hun beschermingsstatus in aanmerking voor opname in 'Beschermingsplan moerasvogels' (den Boer, in voorbereiding). Een groot aantal van deze soorten betreft rietvogels: Roerdomp, Woudaapje, Kwak, Purperreiger, Lepelaar, Blauwe kiekendief, Waterral, Porseleinhoen, Velduil, Blauwborst, Snor, Rietzanger, Grote karekiet en Baardmannetje.

- De belangrijkste vragen waarop 'Beschermingsplan moerasvogels' een antwoord moet geven, zijn de volgende:
 1. Onder welke voorwaarden (aantallen, gebieden) zijn de moerasvogels veiliggesteld?
 2. Wat zijn de belangrijkste beschermings thema's (bijv.: rietteelt, waterpeilbeheer, beleid in agrarische gebieden, schaal van gebieden)?
 3. Welke beschermingsactiviteiten voor soorten zijn het meest effectief?
 4. Welke kennislacunes moeten opgevuld worden?
- Er wordt niet voor elke soort een apart beschermingsplan opgesteld. Dat zou immers het probleem opleveren van strijdige wensen tussen vogelsoorten onder-

ling (bijvoorbeeld Snor en Grote karekiet) en tussen vogelsoorten en vlinders, planten, enz. De afwegingen waar het hier om gaat moeten niet op soortsniveau worden genomen. Daarom richt het 'Beschermingsplan moerasvogels' zich zoveel als praktisch mogelijk op herstel van leefgebied voor de moerasvogels als groep. Onderdeel van het plan is het aan- geven van dwarsverbanden met vlinders, zoogdieren en planten.

Knelpunten in rietkwaliteit

In Nederland heerst een groot gebrek aan natuurlijke dynamiek. Een natuurlijk waterpeilverloop bijvoorbeeld ontbreekt in bijna alle grote, natte natuurreservaten (Osieck, 1996; van den Tempel & Osieck, 1994). 'Natuurlijke rampen' zijn met uitzondering van smalle stroken langs de grote rivieren praktisch uitgebannen (Graveland, 1997a). Samen met eutrofiëring zorgt de afwezigheid van natuurlijke dynamiek voor een snelle verlanding van rietvegetaties (Graveland & Coops, 1997; Clevering, dit nummer; Graveland, dit nummer).

Is er genoeg geschikt riet?

17 van de 42 soorten uit tabel 1 zijn direct afhankelijk van Riet. Grote oppervlaktes Riet komen in Nederland alleen voor in natuurgebieden en langs grote rijkswateren. Hoe met dit Riet wordt omgegaan bepaalt in belangrijke mate de

toekomst van rietgebonden vogels in Nederland. Om dit te illustreren is hieronder een vereenvoudigde rekenom aan rietvogelpopulaties en rietoppervlaktes uitgewerkt.

• De eerste vraag is hoeveel Riet nodig is voor behoud en herstel van rietvogelpopulaties. De tweede vraag is hoeveel Riet er in Nederland is. Bij het beantwoorden van deze vragen treden enkele knelpunten op:

1. Nergens is uitgerekend hoeveel vogels nodig zijn en in welke ruimtelijke configuratie ze in Nederland moeten voorkomen, om de populatie van een soort 'veilig te stellen', laat staan 'te herstellen'. Op dit punt zijn de huidige rijksdoelen onvoldoende duidelijk en is er behoefte aan meer kennis en een duidelijker wetenschappelijk kader. In opdracht van Vogelbescherming Nederland heeft het IBN-DLO een eerste poging gedaan om normen te onderbouwen voor duurzame populaties van moerasvogels (Foppen et al., 1998). Deze normen vallen buiten het kader van dit artikel. Het rapport van Foppen et al. (1998) kan wel gebruikt worden als startpunt voor een discussie over 'duurzaamheidsnormen'. Uiteindelijk moeten dergelijke normen vertaald worden in overheidsbeleid.

2. Een ander knelpunt is dat er nog geen 'wetenschappelijke standaard' bestaat om te bepalen hoeveel Riet nodig is voor een gewenst aantal broedparen. Op grond van literatuur kan wel de gemiddelde territoriumgrootte worden bepaald per broedpaar en per soort. Via extrapolatie kan een (ruwe) schatting worden gemaakt van de minimum oppervlakte Riet bij een bepaalde populatieomvang. Dit principe is toegepast door Kalkhoven et al. (1995) en Foppen et al. (1998) en in dit artikel gebruikt om de gewenste oppervlaktes Riet te schatten. De resultaten zijn voor de Grote karekiet, de Snor en de Roerdomp weergegeven in tabel 2.

3. Er is geen sluitend bestand van de oppervlakte Riet in Nederland. Het is bij benadering bekend hoeveel Riet er is in Nederland. Met de nodige extrapolatie is het mogelijk een schatting te maken van

	Rode Lijst ¹	Int. betekenis ¹	Vogel- richtlijn ¹	Aandacht- soorten itz ²	
Baardmannetje	DA	I		itz	<i>Panurus biarmicus</i>
Blauwborst		I	V	iz	<i>Luscinia svecica</i>
Blauwe kiekendief	D		V	z	<i>Circus cyaneus</i>
Bruine kiekendief			V		<i>Circus aeruginosus</i>
Dodaars	C			tz	<i>Tachybaptus ruficollis</i>
Grauwe gans		I (nb)		z	<i>Anser anser</i>
Grote karekiet	BD			tz	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>
IJsvogel	C		V	tz	<i>Alcedo atthis</i>
Kleine rietgans		I (nb)			<i>Anser brachyrhynchus</i>
Kleine zwaan		I (nb)			<i>Cygnus columbianus</i>
Kolgans		I (nb)			<i>Anser albifrons</i>
Krooneend	B			tz	<i>Netta rufina</i>
Kwak	DE		V	tz	<i>Nycticorax nycticorax</i>
Kwartelkoning	BDA	I	V	itz	<i>Crex crex</i>
Lepelaar	DA	I	V	iz	<i>Platalea leucorodia</i>
Nonnetje		I (nb)			<i>Mergus albellus</i>
Oeverzwaluw	C		V	tz	<i>Riparia riparia</i>
Ooievaar	E		V	tz	<i>Ciconia ciconia</i>
Pijlstaart				tz	<i>Anas acuta</i>
Porseleinhoen	D		V	tz	<i>Porzana porzana</i>
Purperreiger	BDA	I	V	itz	<i>Ardea purpurea</i>
Rietzanger	C			tz	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>
Roerdomp	BD		V	tz	<i>Botaurus stellaris</i>
Slechtvalk			V		<i>Falco peregrinus</i>
Slobeend				tz	<i>Anas clypeata</i>
Smelleken			V		<i>Falco columbarius</i>
Smient		I (nb)			<i>Anas penelope</i>
Snor	C			tz	<i>Locustella luscinioides</i>
Toppereend		I (nb)			<i>Aythya marila</i>
Velduil	CD		V	tz	<i>Asio flammeus</i>
Visarend			V		<i>Pandion haliaetus</i>
Waterral				tz	<i>Rallus aquaticus</i>
Waterrietzanger			V		<i>Acrocephalus paludicola</i>
Watersnip	C			tz	<i>Gallinago gallinago</i>
Wielewaal				tz	<i>Oriolus oriolus</i>
Witoogeend			V		<i>Aythya nyroca</i>
Woudaapje	BD		V	tz	<i>Ixobrychus minutus</i>
Zeearend			V		<i>Haliaeetus albicilla</i>
Zomertaling	C			tz	<i>Anas querquedula</i>
Zwarte stern	BA	I (nb)	V	itz	<i>Chlidonias niger</i>
Zwarte wouw			V		<i>Milvus migrans</i>

Tabel 1. Vogelsoorten die belang hebben bij zoetwatermoerassen voor hun voortbestaan in Nederland en waarvan beleidsmatig is erkend dat ze aandacht verdienen in het natuurbeleid.

(A-D = Rode Lijst criteria; V = opgenomen op bijlage I van de Vogelrichtlijn; I = Nederland heeft internationale verantwoordelijkheid voor populaties van deze soort;

(nb) = geldt alleen voor niet-broedvogels; Aandachtsoorten itz = criteria Handboek Natuurdoeltypen). Naar: ¹ Osieck & Hustings 1994; ² Bal et al. 1995.

	herstel populatie	riet areaal
Grote karekiet	1.000	1.000
Roerdomp	600	6.000
Snor	2.000	4.000

Tabel 2. Herstel van populaties rietvogels zodanig dat de achteruitgang van de laatste 25 jaar teniet wordt gedaan (vgl. Osieck & Hustings, 1994) en het daarvoor gewenste areaal rietland volgens Kalkhoven et al. (1995).

de oppervlakte 'waterriet' (riet dat in het water staat; Foppen et al., 1998; Graveland & Coops, 1997), voor het overige ontbreekt vrijwel alle informatie. De twee belangrijkste gegevensbronnen zijn de Ecosysteemvisie Natuur uit het moeras (van Leerdam & Vermeer, 1992) en gegevens van terreinbeherende instanties zelf. Beide gegevensbronnen komen uit op een verschillende oppervlakte Riet (vgl. tabel 3). Dit verschil kan voor een belangrijk deel verklaard worden door de diverse definities van Riet. Rijkswaterstaat, de Dienst der Domeinen, de meeste provinciale landschappen, de waterschappen en waterleidingmaatschappijen beheren ook allemaal Riet. De oppervlaktes daarvan zijn echter grotendeels onbekend.

4. Gegevens over de kwaliteit van het Riet zijn op landelijke schaal niet voorhanden. De terreinbeherende instanties hanteren de volgende categorieën: 14.1 productierietland, 8.1 veenmosrietland en eventueel 7.1 verlanding/ruigte/grote zeggen (de codes verwijzen naar Ministerie LNV, 1997b). Deze categorieën geven geen informatie over de vitaliteit van Riet, of specifieke kwaliteiten zoals 'waterriet'. • In 'Beschermsplan moerasvogels' worden deze knelpunten zo goed als mogelijk aangepakt. In dit artikel wordt volstaan met enkele vingeroefeningen. Voor het gemak is er vanuit gegaan dat een populatie is 'hersteld' als de aantallen broedparen weer op niveau zijn van de aantallen uit de referentieperiode van de Rode Lijst van vogels (Osieck & Hustings, 1994). Bijbehorende oppervlaktes Riet zijn afgeleid uit Kalkhoven et al. (1995; tabel 2). Tabel 3 geeft een overzicht van de oppervlaktes Riet in Nederland.

• Op het eerste gezicht lijkt de vergelijking van tabellen 2 en 3 er op te wijzen dat er voor de Snor en de Grote karekiet voldoende Riet aanwezig is in Nederland, voor de Roerdomp onvoldoende. Het feit dat de huidige aantallen broedparen van alle drie de soorten onder de 'streefwaarden' uit tabel 2 liggen en dat de huidige populaties onder druk staan, maakt duidelijk dat er meer aan de hand is dan de aanwezigheid van voldoende Riet alleen. Behalve oppervlakte spelen onder meer de aard van het Riet (bijv. overjarig riet, 'landriet', 'waterriet'), de kwaliteit/vitaliteit van het Riet, de voedselsituatie en de omstandigheden in overwinteringsgebieden een belangrijke rol (vgl. Beemster, 1997; den Boer, 1992; Graveland, 1996;

Huidig areaal - I >5.600 ha Opgave erkende terreinbeheerders (schrift. med. 1997)
 Huidig areaal - II 4.500 ha van Leerdam & Vermeer (1992)

Tabel 3. Oppervlakte Riet in Nederland.

Terreinbeheerder	Totaal	Eigen beheer		Beheer door derden
	(ha)	(ha)	% van totaal	
Natuurmonumenten	2322	850	37%	1472
Staatsbosbeheer	1981	665	35%	1316
It Fryske Gea	770	87	11%	683

Tabel 4. Oppervlaktes gemaaid en ongemaaid Riet bij Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en It Fryske Gea (schriftelijke mededelingen terreinbeheerders, 1997; natuurdoeltypes 8.1 & 14.1, vgl. Ministerie LNV, 1997b).

Graveland, 1997b). Deze aspecten zijn wezenlijk, maar maken de 'rekenom' een stuk complexer.

Rietteelt

Vanwege het gebrek aan natuurlijke dynamiek en de beheersproblemen die dat met zich meebrengt, wordt actief beheer toegepast door de erkende terreinbeheerders. Dat moet een goede rietkwaliteit opleveren. Het actieve beheer is meestal gericht

op instandhouding van bepaalde plantengemeenschappen zoals veenmosrietland of richt zich op het behoud van één of enkele soorten, zoals de Roerdomp. De uitvoering gebeurt deels door eigen medewerkers en wordt deels uitbesteed aan particuliere riettelers via verpachting, verhuur en verkoop op stam. Het maaien van Riet heeft grote negatieve effecten op de dichtheid en het broedsucces van rietvogels (o.a. Graveland, 1997b). Anderzijds is maaien belangrijk voor het behoud van plantensoorten en voor het vertragen van de vegetatiesuccessie en daarmee indirect van belang voor het behoud van vogelhabitat. Bij het nadenken over mogelijkheden om het oppervlakte gemaaid Riet in overeenstemming te brengen met natuurdoelstellingen voor vogels, stuit men op problemen die de speelruimte in het terreinbeheer beperken:

- Minder dan 40% van het rietbeheer vindt plaats door eigen medewerkers (tabel 4). Drie van de grootste rietbeheerders van Nederland (Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en It Fryske Gea) besteden meer dan 60% van het rietland onder hun beheer uit aan particulier riettelers via verpachting, verhuur en verkoop op stam.

- De beheersvergoeding die erkende terreinbeherende instanties tot nu toe van het Rijk ontvangen (ca f 160,- per ha per jaar), is onvoldoende om de kosten van rietbeheer te dekken. Het zelf beheren van Riet kost geld, netto gemiddeld een arbeidsdag per hectare (mededeling Natuurmonumenten, J. Kolkman, 1997). Uitbesteden levert in het slechtste geval geen netto inkomsten, maar kost ook geen geld. Deze cijfers over beheerskosten van Riet leiden tot de conclusie dat uitbesteding van beheer goedkoper is voor de terreinbeheerder.

- Er is een blijvende druk om rietteelt in natuurgebieden in stand te houden of zelfs uit te breiden. Er is meer vraag naar Riet dan in Nederland geproduceerd wordt en de vraag naar Riet is groeiende. Navraag bij de vakfederatie van rietdekkers leert dat Nederland een netto importeur van Riet is. Er zijn aanwijzingen dat rietteelt in Nederland de laatste jaren is geïntensiveerd (Leguijt, 1990).

Overheidsdoelen voor rietbeheer

Het Ministerie van LNV stelt voor om natuurproductiebetaling in te voeren in natuurgebieden op basis van natuurdoeltypen (Ministerie LNV, 1997a). De beheerder krijgt dan een vergoeding per hectare afhankelijk van het type natuur dat wordt gerealiseerd. Dit kan mede tot doel hebben om eigen beheer van Riet door erkende terreinbeheerders te stimuleren, gezien hun specifieke deskundigheid op het gebied van natuur.

- De overheid heeft moeite om natuurdoelpakketten voor Riet te formuleren. Deze zijn zodoende nog in ontwikkeling. De voorstellen van Ministerie LNV tot

Voor herstel van de roerdomppopulatie in Nederland is er onvoldoende Riet in Nederland (foto: W.H.Klomp/Foto Natura).

nu toe over rietbeheer doen echter vermoeden dat uitbesteding aan particuliere riettelers financieel voordelig blijft. Daardoor kan een situatie ontstaan waarin de financiële voordelen van uitbesteden zwaarder gaan tellen dan het ontwikkelen van de gewenste natuurwaarden.

- Het is volstrekt onduidelijk of er voldoende aandacht is voor moeilijk te realiseren natuurdoelen. 'Waterriet' is daarvan een goed voorbeeld. Waterriet is geen aparte doelcategorie in het overheidsbeleid, terwijl waterriet voor veel soorten moerasvogels essentieel is (Ministerie LNV, 1997b). Onder meer Grote karekiet, Snor, Roerdomp, Purperreiger, Baardmannetje en Lepelaar hebben groot belang bij waterriet, al broeden niet al deze soorten uitsluitend in waterriet (Beemster, 1997; den Boer, in voorbereiding; Graveland, 1996).

- De Ecosysteemvisie Natuur uit het moeras (van Leerdam & Vermeer, 1992) geeft aan dat het gewenste minimum-areaal voor rietvegetaties in Nederland 800 hectare bedraagt: dat is minder dan 20% van wat er nu aan Riet is in Nederland (vgl. tabel 3). In vergelijking met de oppervlaktes die minimaal nodig zijn voor herstel van populaties van rietvogels is duidelijk dat deze minimumarealen uit de Ecosysteemvisie niet zijn gebaseerd op instandhouding van vogelpopulaties. Navraag bij de Vlinderstichting en de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming leert, dat hetzelfde geldt voor vlinders en zoogdieren. Hoogstwaarschijnlijk is voor het bepalen van het minimumareaal Riet in de Ecosysteemvisie uitsluitend gerekend met gegevens van vaatplanten.

Enkele aandachtspunten

- Het is van belang dat er een goed nationaal gegevensbestand wordt opgebouwd met informatie over oppervlaktes Riet, riettypen, rietbeheer en andere aspecten die voor de bescherming van riet- en moerasvogels van belang zijn. Een dergelijk gegevensbestand ontbreekt nu.
- Een discussie over 'veiligstellen van soorten' en 'herstel van populaties' is gewenst. In tabel 2 is gemakshalve uitgegaan van één streefwaarde voor Nederland. Om soorten duurzaam voort te laten bestaan, moet zowel rekening worden gehouden met de ruimtelijke rangschikking van leefgebieden als met de kwaliteit daarvan (vgl. Foppen et al., 1998).

- De financiële voordelen van uitbesteding van rietbeheer en de mogelijke nadelen daarvan voor de bescherming van rietvogels moeten in kaart gebracht worden. Nu bestaat het risico dat ongewenste effecten voor rietvogels onopgemerkt blijven. Het gevolg is dat uitbesteden geen discussiepunt is bij het formuleren van beschermingsbeleid.

- Keuzes in rietbeheer worden vooral lokaal gemaakt. Afstemming van rietbeheer met rietbeheerders in de omgeving, laat staan op een landelijke schaal, staat nog in de kinderschoenen (Graveland, 1997a). Een landelijke visie op rietbeheer is gewenst.

- Het overheidsbeleid met betrekking tot Riet is niet in alle opzichten adequaat voor de bescherming van rietvogels.

Literatuur

Bal, D., H.M. Beije, Y.R. Hoogeveen, S.R.J. Jansen & P.J. van der Reest, 1995. Handboek natuurdoeltypen in Nederland. IKC-rapport 11, IKC Natuurbeheer, Wageningen.

Beemster, N., 1997. Dynamisch waterpeil in de Oostvaardersplassen, effecten op broedvogels in relatie tot vegetatieontwikkeling. Flevovericht nr. 400. Ministerie van Verkeer en Waterstaat, directoraat-generaal Rijkswaterstaat, directie IJsselmeergebied, Lelystad.

Boer, T.E. den, 1992. De Roerdomp: wintermaatregelen en bescherming. Actie Rapport Vogelbescherming Nederland 5. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Boer, T.E. den, in voorbereiding. Beschermingsplan moerasvogels. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Foppen, R., J. Graveland, M. de Jong & A. Beintema, 1998. Naar levensvatbare populaties moerasvogels – vertaling van ruimtelijke samenhang en kwaliteit van moerassen in duurzaamheidsnormen voor moerasvogels. IBN-Rapport 393. ISSN: 0928-6888. IBN-DLO, Wageningen.

Graveland, J., 1996. Watervogel en zangvogel: de achteruitgang van de Grote karekiet *Acrocephalus arundinaceus* in Nederland. Limosa 69/3: 85-96.

Graveland, J., 1997a. De Lepelaar als graadmeter voor milieudynamiek. Voordracht, opgenomen in: Boer, T.E. den & H. Hollander, 1997. Lepelaars in de lage landen, graadmeters voor natuurontwikkeling en waterbeheer. Symposiumverslag (actie rapport -Vogelbescherming Nederland 13). Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Graveland, J., 1997b. Dichtheid en nestsucces van Kleine karekiet *Acrocephalus scirpaceus* en Rietzanger *Acrocephalus schoenobaenus* in jong en overjarig riet. Limosa 70/4: 151-162.

Graveland, J. & H. Coops, 1997. Achteruitgang van rietgordels in Nederland. Landschap 14: 67-86.

Kalkhoven, J.T.R., R.C. van Apeldoorn & R.P.B. Foppen, 1995. Fauna en natuurdoeltypen; minimumoppervlakte voor kernpopulaties van doelsoorten zoogdieren en vogels. IBN-rapport 193. IBN-DLO, Wageningen.

Leerdam, A. van & J.G. Vermeer, 1992. Natuur uit het moeras! : naar een duurzame ecologische ontwikkeling in laagveenmoerassen. Interfacultaire vakgroep milieukunde, Rijksuniversiteit Utrecht; Staatsbosbeheer, Driebergen.

Leguijt, R., 1990. Een gunstig beheer voor riet- en moerasvogels in Noord-Holland. Nieuwsbrief VNLB no 14: 12-17.

Ministerie LNV, 1997a. Eindrapportage Programma Beheer. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag.

Ministerie LNV, 1997b. Doelen voor beheer – voorstel voor een stelsel van doelpakketten en voorwaarden voor beheer. Achtergronddocument van het Programma Beheer, projectgroep 'doelen'. Ministerie LNV, Den Haag.

Osieck, E.R., 1996. Veranderingen van vogelaantallen in belangrijke wetlands. Techn. rapport Vogelbescherming Nederland 17. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Osieck, E.R. & F. Hustings, 1994. Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland, waaraan toegevoegd Lijst van internationaal belangrijke soorten in Nederland. Techn. rapport Vogelbescherming Nederland 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Tempel, R. van den & E.R. Osieck, 1994. Belangrijke vogelgebieden in Nederland. Techn. rapport Vogelbescherming Nederland 13. Vogelbescherming Nederland, Zeist.

Summary

Marshland birds need their own reed management

This paper describes the main aims of the Action Plan for Marshland Birds (den Boer, in preparation). Reed management is an important aspect in this Action Plan. Some remarks are made about the amount of Reed needed for the conservation of marshland bird species in The Netherlands and how reed management is organized. Reedbed area and reedbed quality for marshland birds are insufficiently addressed by government policy.

Dankwoord

Jaap Graveland en Isa Schimmel-ten Kate hebben eerdere versies van dit verhaal kritisch doorgenomen. Hun opmerkingen waren bijzonder waardevol.

Ir. T. E. den Boer
BirdLife/Vogelbescherming Nederland
Postbus 925
3700 AX Zeist